

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Aalborg Universitet

Jøden Jesus

Andersen, Knud Erik; Øhrstrøm, Peter

Published in:
Munkiana

Publication date:
2021

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Andersen, K. E., & Øhrstrøm, P. (2021). Jøden Jesus. *Munkiana*, (69), 42-55.
<http://www.munkiana.dk/inc/pdf/Munkiana69.pdf>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Jøden Jesus

Af Knud Erik Andersen og Peter Øhrstrøm

Sidst på året 1941 opstod der en kontrovers mellem Kaj Munk og *Jyllands-Posten*, der knytter an til en række overvejelser om (selv)censur i dansk presse under besættelsen. Vi benytter overskriften: 'Jøden Jesus', fordi det netop var Munks ønske om i en artikel i *Jyllands-Posten* at fremhæve Jesu jødiske herkomst, der gav *Jyllands-Posten* anledning til indsigelse. Forløbet i 1941 er interessant – ikke mindst fordi det tegner et ret klart billede af den (selv)censur, som dansk presse følte sig nødsaget til at acceptere under besættelsen.

For at belyse kontroversen nærmere vil vi sætte den ind i en bredere sammenhæng. Vi vil se nærmere på selve begrebet censur og vise, hvordan censuren fungerede under besættelsen, og ikke mindst belyse dens betydning og konsekvens for Kaj Munk og andre skribenter, som forholdt sig kritisk til besættelsesmagten.

Censur i Danmark

Retshistorikeren, professor Ole Hasselbalch definerer begrebet således: "Censur er undertrykkelse af tale eller fjernelse af musik, kunst eller kommunikationsmateriale, som betragtes som kritisabelt, skadeligt eller følsomt af censurerende myndighed."²⁵

Der er ikke tale om noget nyt begreb. Slet ikke. Den Store Danske Encyklopædi²⁶ oplyser, at censur bliver taget i brug af den katolske kirke så tidligt som i 1486 kort tid efter bogtrykkerkunstens

opfindelse. Fra 1564 kendes listen over forbudte bøger, *index librorum prohibitorum*. Verdslige myndigheder fulgte i kirkens spor og censurerede skrifter, der blev anset for politisk eller socialt skadelige.

Langt op i 1700-tallet er der censur i Danmark, hvilket betød, at alt skulle censureres, før det kunne offentliggøres. Straffen for overtrædelse var bøde, fængsel og i grove tilfælde dødsstraf, fx knyttet til majestætsfornærmelse. I 1770 foranlediger Christian den 7.'s livlæge, Johann Friedrich Struensee (1737 – 1772), inspireret af oplysningstiden, at censuren bliver ophævet, og der indføres uindskrænket trykkefrihed. Videre foranlediger Struensee, at bevisførelse via tortur ophører. Struensees fald i 1772²⁷ fører til en ændret trykkefrihedspolitik. Med Ove Høegh-Guldberg (1731-1806) som stats- og kabinetssekretær kommer der regler for, hvad der må skrives – og hvad der ikke må skrives.

I 1830'erne er der (fortsat) diskussioner i forfatterkredse om censurproblematikken. En debat, der bl.a. fører frem til stiftelsen af *Selskabet for Trykkefriheden og dens rette brug*.²⁸

Alligevel fortsætter diskussionen om dens ophævelse frem til *Junigrundloven* i 1849. Med den bliver censur gjort ulovlig. Det hindrer dog ikke, at Danmark under 1. Verdenskrig indfører en "massiv overvågning og omfattende censur af telelinjer – telegraf og telefoni." Hvorfor kunne man spørge? Fordi Danmark "for alt i verden" skulle holdes uden for krigen. Det gjaldt om ikke at fornærme de krigsførende nationer.²⁹

Den samme tænkning møder vi i Danmark i 1930'erne. Her bl.a. i form af *pres* – politisk og psykologisk *pres* – der resulterer i, at bl.a. Kaj Munks dramatiske produktion møder den politiske virkelighed. Lad os se på to eksempler.

- Den 14. marts 1936 fortæller Munk i *Berlingske Tidende*, at der er kommet et brev til ham fra teatercensoren vedr. ”*Sejren*”. Heri får Munk at vide, at teatercensoren ”kategorisk” forbyder ”opførelsen af stykket herhjemme”. Et politisk *pres* via den italienske gesandt til teatret sætter sig således spor.
- Når det ikke var muligt at opføre stykket i Danmark, ja, så var det jo nærliggende i Norge, hvor stykket fik urpremiere den 5. april 1936 i Oslo. Dagen efter, den 6. april, skriver teateranmelderen Frederik Schyberg i *Berlingske Tidende*, at Det kongelige Teater ”af mange grunde” ikke kunne opføre stykket.³⁰
- ”*Han sidder ved Smeltingen*” er planlagt til at blive opført i Sønderborg i januar 1939, hvilket ikke bliver til noget. Teaterdirektør Gerda Christoffersen³¹ vælger efter henstilling fra justitsminister, K.K. Steincke³², der har modtaget en henvendelse fra Tyskland om ikke at opføre ”*Han sidder ved Smeltingen*” i Sønderjylland, at følge henstillingen.
Hvad vi registrerer er, at regeringen er godt i gang med den tilpasningspolitik, der præger forholdet til Tyskland frem til den 29. august 1943 og på den korte bane til den aftale, der bliver indgået den 31. maj 1939 om

en ikke-angrebspagt mellem Tyskland og Danmark.

”*Han sidder ved Smeltingen*” fik premiere i Oslo den 22. april 1938. Nordmændene, der ikke har direkte grænse til Tyskland, er mere modige end danskerne. For Danmark er spørgsmålet om sikkerhed helt afgørende.

(Selv)censur i 1940'erne

Danmark bliver besat af tyske tropper i april 1940. I den officielle tyske udlægning er det for at beskytte landet og hindre en engelsk invasion. Når krigen er forbi skal alt være, som det var før den 9. april. Denne udlægning af de tyske troppers tilstedeværelse indebærer, at Grundloven ikke er sat ud af kraft. Danmark er i princippet fortsat et frit land, og der er ikke basis for at indføre censur, men nok selvcensur. Det er så, hvad den danske regering søger at sikre ved at henstille til den trykte presse om at udøve selvcensur. Anderledes forholder det sig med Pressens Radioavis som ”kom under skrap censur. Samtidig blev teater, film og bøger i henhold til et cirkulære fra 6. maj 1940 underkastet politisk censur”³³. Hensigten er fra dansk side at undgå at lægge ’sten’ i vejen for et godt forhold til besættelsesmagten og samarbejdspolitikken. Det gælder om at sikre det bedst mulige forhold til besættelsesmagten, hvorfor tysk-fjendtlige artikler ikke er ønskelige. Samtidig er der givet et ønske om at bevare den frihed, der trods alt er i Danmark. Landets frihed til selv at styre skal ikke sættes over styr. En tænkning, der præger den politiske tænkning i de første krigsår³⁴.

I praksis sker der forskelligt:
Det danske udenrigsministerium indgår den 6. maj 1940 en overenskomst med den danske presse, der betyder, at Udenrigsministeriets Pressebureau kan forbyde omtale af konkrete begivenheder, ligesom Pressebureauet kan forhåndscensurere informationer fra udenlandske pressebureauer, inden de når til de danske redaktioner. Beskeden er klar: Pressen har at holde sig fra alt, hvad der har relation til besættelsesmagten, men kan ellers skrive ret frit om interne danske forhold.

Daglig leder af Udenrigsministeriets Pressebureau bliver kontorchef, cand.jur. Karl I. Eskelund³⁵, der i lighed med regeringen ser det som sin opgave at sikre, at censuren er på danske hænder. For ham som for regeringen er det Pressebureauets opgave at være en stabilisator i forholdet mellem Danmark og Tyskland. Opgaven er helt sikkert vanskelig og fordrer, at dagbladene forstår, hvad det er for en opgave, Pressebureauet har påtaget sig. Samtidig skal de enkelte blade rette sig ind efter de anvisninger, der bliver givet, så besættelsesmagten ikke griber ind, dvs. overtager censuren eller lukker den enkelte avis.

Brud på censuren bliver sanktioneret på forskellig vis: Der kan være tale om påtale, bøder³⁶ og i grove tilfælde indklage for domstolene eller simpelthen et krav fra tysk side om, at journalisten/redaktøren ikke fortsætter i sin stilling. Således går det fx redaktøren af *Social-Demokraten*, H.P. Sørensen³⁷, den senere overborgmester i København, der efter, at han havde nægtet at trykke kronikker, der er udpræget tyskvenlige i forhold til Nazi-Tyskland, må forlade sin stilling.

Redaktørerne af de enkelte aviser er, hvis avisen skal bestå, økonomien hænge sammen, arbejdspladser bevares m.m., nødt til at være forsigtige. I ”*Sommeren 45*” formulerer Per Stig Møller sig således:

”Også pressen tilpassede sig efter pres fra Tyskland og dermed også fra den danske regering. Aviserne skulle være forsigtige med, hvad de skrev om Tyskland, meddelte udenrigsminister P. Munch. Forfatteren Poul Henningsen – PH – måtte standse sine skrivelser i *Politiken*. Journalist Nicolai Blædel måtte ophøre på *Berlingske Tidende*. Det kulturradikale tidsskrift ”*Aandehullet*” blev lukket på Staunings begæring.”³⁸

Bundet på mund og hånd

Poul Henningsens tekst ”*Man binder os på mund og hånd*” hører til én af de mest kendte tekster, der bliver ramt af censuren. Teksten stammer fra ”*Dyveke*” 1940, musikken af Kai Normann Andersen og blev sunget af Liva Weel. PH skriver teksten kort tid efter besættelsen, og typisk for ham går teksten lige til stregen (censurens streg) – måske endda lidt over. 3. strofe bliver ikke godtaget, men censureret af tyskerne. PH måtte tidligt under krigen flytte til Sverige.

Den 10. januar 2012 kunne man i Rigsarkivets nye læsesal se en udstilling om censuren i Danmark. Poul Henningsens revyviser lægger – lidt ændret – navn til udstillingen, der bærer navnet ”*Bundet på mund og hånd*”. På bedste vis dokumenterer udstillingen, hvor effektivt og detaljeret censuren tog fat.

For alle, der så udstillingen, stod det ’bøjet i neon’, at censur og diktatur er

sammenknyttede begreber ligesom censur og ufrie mennesker er det.

(Selv)censuren i Danmark udfordrer ytringsfriheden og resulterer i en lang række illegale blade³⁹, hvori det frie ord kom til udtryk. Bladene bliver hurtigt efterspurgt. De er en kilde til holdningspåvirkning og er med til at give danskerne en tro på, at Nazityskland kan besejres.

Kaj Munks tale i Ollerup den 28. juli 1940

Olleruptalen, som Munk holder på Sydfyn den 28. juli 1940 er ét eksempel på en tale af Kaj Munk, der groft bliver ramt af den danske censur. Talen refereres i *Svendborg Avis* den 29. juli 1940 og giver, som den er udformet, grund til at stemple Kaj Munk som nazist og en stor beundrer af Hitler.

Referatet bliver skrevet af H.C. Nielsen, der har fået besked af redaktør Regnar Stenbæk på at "passe på", hvad han skriver⁴⁰. Selvcensur er et 'must'.

Resultatet er en gengivelse af en tale, hvori de tysk-kritiske afsnit er fjernet, og hvor det samlede billede er forvrænget. Ikke så underligt, at den nazistiske avis *Fædrelandet*, den 2. august 1940, finder anledning til at rose talens indhold under overskriften "Kaj Munk sparker til parlamentarismen."⁴¹

Gustav Meissner

Centralt i overvågningen af dansk presse står Gustav Meissner (1910-1995), der var tysk diplomat, opvokset i Sønderjylland og både tysk- og dansktalende.

Besættelsesmagten ansætter ham som gesandt i den tyske udenrigstjeneste med tjeneste som presseattaché i København. Efter den 9. april 1940 er det hans opgave at føre tilsyn med den danske presse og på samme tid være kontaktpunkt til det danske naziparti.⁴²

Den 24. december 1940 har Munk artiklen "Jule-Evangeliet" i *Nationaltidende*. Artiklen får Meissner til at forlange, at avisen fremover underkastes forcensur, hvilket dog bliver frafaldet efter nogle dages forhandlinger. Til gengæld må *Nationaltidende* 'sluge' en bøde på 300 kr. for den 13. april at bringe Kaj Munks langfredagsprædiken, hvori Munk med brug af natursynonymer, giver sit 'spark' ind i situationen: "Lad vinteren rase sin tid, sejren er vårens".⁴³

Evnen til at skrive "mellem linjerne" er til morskab for mange. Det gælder ikke blot en skribent som Kaj Munk, men også journalisten Helweg-Larsen, der skriver i *Kristeligt Dagblad*, så den tyske censur ikke altid forstår det. En indirekte tale med stor gennemslagskraft.⁴⁴

Jøden Jesus

I begyndelsen af december 1941 sender Munk en artikel til *Jyllands-Posten*, hvori han skriver, at Jesus er jøde, hvilket *Jyllands-Posten* beder ham stryge. Utvivlsomt fordi censuren ikke vil godtage en artikel, hvori Munk understreger dette. Artiklen kunne koste JP dyrt⁴⁵.

For Munk er det ikke mindst under besættelsen en vigtig pointe for ham at fremhæve Jesu jødiske herkomst. Det er denne pointe, der fører til en tilspidset

situation med redaktionen på *Jyllands-Posten*, der vil udsætte hans artikel for (selv)censur af hensyn til besættelsesmagten. Vi har ikke bevaret kilder til belysning af alle sider af denne kontrovers, og man kan håbe, at mere dukker op. Men med de kilder, som allerede nu foreligger, kan man med god sikkerhed beskrive hovedtrækkene af kontroversen og dermed også nogle centrale overvejelser om (selv)censur i dansk presse i 1941.

Tilsyneladende er temaet om Jesu jødiske herkomst vigtigt for Munk af mindst to noget forskellige grunde, som begge har forbindelse til Munks kristne tro, og som begge giver ham gode grunde til modstand mod den nazistiske besættelsesmagt.

1. Reaktion mod antisemitismen

Den første af Munks grunde til at fremhæve, at Kristus var jøde, hang sammen med Munks modstand mod og afsky for antisemitismen. Med henvisningen til Jesu jødiske herkomst – om end på indirekte vis – rejste Munk sin meget vigtige kritik af den nazistiske racisme og den dermed følgende jødeforfølgelse, som var en af Munks allervigtigste grunde til modstand mod nazismen.

Naturligvis så han ikke Jesu jødiske herkomst som et argument i sig selv mod nazisternes jødeforfølgelse. En ubetvivlelig påvisning af Jesu jødiske herkomst ville derimod være en afsløring af det sagligt set helt uholdbare i det system, som nazister i den tyske kirke havde opbygget. Eftersom man i den tyske kirke havde indset problemet i på en gang at gå ind for både antisemitisme og tilbedelse af

en jødisk Kristus. I betragtning af, at det naturligvis slet ikke går at undvære Kristus i kristendommen, gik i hvert fald en del af de tyske kirkelige efter at påvise, at Jesus slet ikke var jøde, men arier.

De forsøgte helt konkret at vise, at Jesus kom fra en arisk minoritet i det nordlige Israel.

Munks kritik af dette sagligt set helt uholdbare og nærmest latterlige krumspring var allerede blevet anvendt i skuespillet ”Han sidder ved Smeltediglen”, hvor Munk lader prof. Mensch undsige kollegaen prof. Dorn, som for at kunne fastholde Jesu afgørende plads i tysk kristendom og nazistisk racisme forsøger at vise, at Jesus ikke var jøde, men arier (replik 305):

DORN: Til Helvede med dette Fagskrift! Jeg mener min sidste artikel i tysk Kirkeblad. Den har De selvfølgelig ikke set? Nej. Jeg beviste der uomtvisteligt, at Kristus tilhørte en arisk Stamme i Nordrigets Udkant. Nu skriver denne Biskop Beugel, som burde hedde Biskop Bengel – har De nogensinde set ham? Det er næsten det, der kreperer mig mest: han er en Mickey Mouse over for mig! Naar mig ikke stort mere end til Bæltstedet! Og se saa her! *Han* vil gendrive *mig*: Punkt 1, Punkt 2, Punkt 3 – indtil Punkt 14 – mageløst. Og denne Sprællemænd spadserer stadig frit om paa Gaden; Folk, der kender ham, tager Hatten af for ham. Saadan noget faar Lov at passere i et regeret Land! Men jeg rejser til Føreren i Morgen, naa, men altsaa i Overmorgen. Denne Begravelse ogsaa!

For Dorn er det helt afgørende, at Kristus skal være arier. Faktisk ser han klare

lighedspunkter mellem Kristus og Føreren (Hitler). Dorn siger i replik 311:

Maa jeg bede om Kristus, men NB! En tysk Kristus. Sandheden er jo, at Kristus var slet ikke saadan, som vi er vant til at faa ham slikket til. Det har jeg ogsaa sagt til Føreren. Der er mange Lighedspunkter, sagde jeg, mellem Dem, min Fører, og ham. Haandværkere er I begge fra Starten, med et vist Tilhold hos Toldvæsenet, og begge bliver I Folkeførere alene ved Ordets Magt – Jamen har jeg ikke Ret?

Mensch kritiserer Dorn for dermed at lade hånt om både god videnskabelig praksis og selve sandheden for at opnå politisk medvind. (Dorn går efter at blive kulturminister under Hitler). Mensch argumenterer for, at som videnskabsmand skal man følge sandheden uanset konsekvenserne. ”Jeg spørger ikke om Følgen. Jeg spørger om Sandheden”, siger han (replik 492).

I stykket lader Munk ham oven i købet have et billede, der viser, at Jesus er jøde. Men Dorn vil under ingen omstændigheder acceptere, at det bliver kendt. ”Jeg henstiller derfor, at De udleverer Billedet til mig nu med det samme at opbevare et sikkert og for Menigmand utilgængeligt Sted”, siger han (replik 503). Herefter fortsætter stykket med følgende:

(504)MENSCH: Det gør jeg ikke. Jeg ringer til Fotografer og Presse straks.

(505)DORN: Jeg forbyder Fotograferne at fotografere og Pressen at skrive. Hvad vil De saa?

(506)MENSCH: Saa vil jeg selv skribe det ud over Tyskland, at jeg har et Billede af Kristus, som godt-gør, han var Jøde.

(507)DORN: Saa ringer jeg til Ambulancen og lader Dem indlægge. Hvad vil de saa?

Denne strid bliver i skuespillet udgangspunktet for Mensch i hans eget opgør såvel med nazisternes laden hånt om sandheden som med den nazistiske racisme. Det er værd at bemærke, at der i Munks beskrivelse af praksis i Føreren rige indgår censur og anslag mod ytringsfriheden som helt selvfølgelige ingredienser. Myndighederne ville forbyde at præsentere Kristus som jøde i pressen – hvad enten det foregik med ord eller med billeder. Og hvis nogen vil forsøge selv at råbe det ud, at Kristus var jøde, så ville den pågældende blive indlagt på en anstalt som sindsforvirret.

2. Ønsket om at fremme fædrelandskærligheden

Munks anden grund til at fremhæve, at Kristus var jøde hang sammen med hans ønske om at fremme det nationale og fædrelandskærligheden. Med henvisningen til Jesu jødiske herkomst kunne Munk betone værdien i den rette form for fædrelandskærlighed, som ifølge Munk netop burde antage den form, som fremgår af evangeliernes beskrivelse af Jesu forhold til sit folk og sit land. Jesu hengivenhed til sit folk, kunne simpelt hen for Munk fungere som en legitimering af i hvert fald en bestemt form for fædrelandskærlighed og patriotisme. Det blev meget tydeligt fremhævet den 26.

september 1941, på kongens fødselsdag, da Kaj Munk prædikede ved en meget velbesøgt gudstjeneste i Vor Frue Kirke i Aalborg. Munk sagde bl.a.:

”Det var vist Begtrup, der saa fornøjeligt forklarede, at et Individ var et af Menneskehjernen opfundet Begreb; et Individ havde aldrig eksisteret i Tilværelsen og vilde heller aldrig komme til det. Ogsaa Jesus blev født i et ganske bestemt Land og ind i og af et ganske bestemt Folk. Jesus var Jøde. Hans Fædrelandshistorie var Jødefolkets Historie, hans Digtene var Profeterne, hans Maade at tale paa fulgte de jødiske Traditioner. Og hvor elskede han sit Land, dets Natur: Liljerne paa Marken. Dets Arkitektur: Jerusalem! Jerusalem! Dets Folk: Jeg er ikkun udsendt til de fortabte Faar af Israels Hus.”

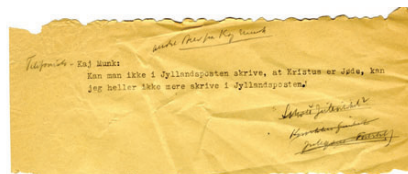
Jesu fædrelandskærlighed var altså ikke til at tage fejl af, men den var meget forskellig fra det, som Munk kaldte ”den farisæiske Fædrelandskærlighed”, som ”havde stærk islæt af den Selvovervurdering, der fører direkte ud i Forbrydelsen”. Munk fortsætter:

”Ogsaa Jesus vidste, at hans Folk var et af Gud udvalgt Folk. Men han havde slet ingen Tro til dette: at erobre, at underkue, at herske. Der havde været Verdenserobrere nok; de imponerede ham ikke; der var jamret Fortvivlelsens Skrig nok, og Jorden var rød af sine Børns Blod. Nej, ikke en Verdenserobrere, men en Verdensfrelser, det var, hvad Gud havde udvalgt det jødiske Folk til at skænke Menneskeheden.”

Adressen til nazisternes selvovervurdering og forbrydelse mod andre folk er ikke til at misforstå. Det er altså rigtigt og godt at holde af sit eget folk og sit eget land, men det må ifølge Munk ikke ske på andre folks og landes bekostning.

Både *Aalborg Stiftstidende* og *Jyllands-Posten* bragte prædikenen. Senere på året var Munk som skribent tilknyttet *Jyllands-Posten* i gang med en artikel, der igen ville slå på temaet om Jesu jødiske herkomst – sandsynligvis en juleartikel i avisen.

Denne gang var redaktionen på *Jyllands-Posten* imidlertid ikke indstillet på at offentliggøre artiklen. I stedet blev Munk bedt om at undlade et afsnit i artiklen. Tilsyneladende blev Munk meget vred. I hvert fald ringede han til redaktionen og afleverede sin besked til telefonisten. Telefonnotatet findes i Kaj Munk Forskningscentrets arkiv og gengives herunder:

Udateret telefonnotat fra Jyllands-Postens arkiv.

Umiddelbart ligner dette jo et ultimatum fra Munks side. Avisen måtte levere Munks budskab om Jesu jødiske herkomst. Ellers ville det være slut med Munk som journalistisk medarbejder på *Jyllands-Posten*. Det er klart, at redaktionen tog sagen meget alvorligt. Redaktør Hans Hansen ringede selv tilbage til Munk og har tydeligvis fået klar besked. Det synes i hvert fald at fremgå af det følgebrev, som redaktøren også sendte dateret den 15. december 1941 (herunder)

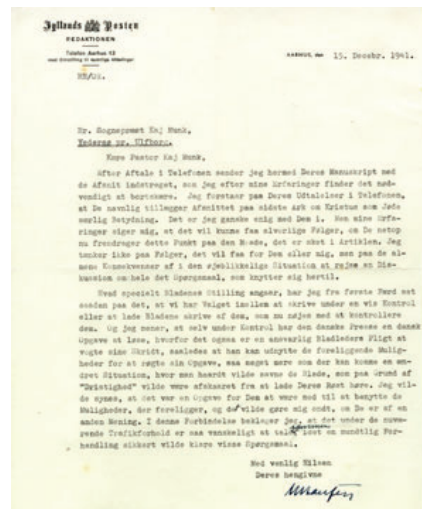
sammen med en angivelse af de dele af artiklen, som efter redaktørens mening måtte skæres bort. Redaktør Hans Hansen skriver:

Efter Aftale i Telefonen sender jeg hermed Deres Manuskript med de Afsnit indstregt, som jeg efter mine Erfaringer finder det nødvendigt at bortskære. Jeg forstaaer på Deres Udtalelser i Telefonen, at De navnlig tillægger Afsnittet på sidste Ark om Kristus som Jøde særlig Betydning. Det er jeg ganske enig med Dem i. Men mine Erfaringer siger mig, at det ville kunne faa alvorlige Følger, om De netop nu fremdrager dette Punkt paa den Maade, det er sket i Artiklen. Jeg tænker ikke på Følger, det vil få for Dem eller mig, men paa de almene Konsekvenser af i den øjeblikkelige Situation at rejse en Diskussion om hele det Spørgsmaal, som knytter sig hertil.

Hans Hansens pointe er ikke til at tage fejl af. Efter hans mening vil offentliggørelse af Munks artikel med den kritik af antisemitismen, som den givetvis har indeholdt, kunne få alvorlige konsekvenser for *Jyllands-Postens* mulighed for fortsat at udkomme på de hidtidige vilkår. Risikoen er også, at en offentliggørelse af artiklen let kunne føre til, at Munk ville miste muligheden for fremtiden overhovedet at kunne skrive i *Jyllands-Posten*. Som det fremgår af det følgende i brevet, lægger redaktør Hans Hansen stor vægt på, at man gør, hvad man kan for at sikre at Munk fortsat kan skrive i aviserne:

Hvad specielt Bladenes Stilling angaar, har jeg fra første Færd set sådan

paa det, at vi har Valget imellem at skrive under en vis Kontrol eller at lade Bladene skrive af dem, som nu nøjes med at kontrollere dem. Og jeg mener, at selv under Kontrol har den danske Presse en dansk Opgave at løse, hvorfor det ogsaa er en ansvarlig dansk Bladleders Pligt at vogte sine Skridt, saaledes at han kan udnytte de foreliggende Muligheder for at røgte sin Opgave, saa meget mere som der kan komme en ændret Situation, hvor man haardt vilde savne de Blade, som paa Grund af "Dristighed" vilde være afskaaret fra at lade Deres Røst høre. Jeg vilde synes, at det var en opgave for Dem at være med til at benytte de Muligheder, der foreligger, og det vilde gøre mig ondt, om De er af en anden Mening. I denne Forbindelse beklager jeg, at det under de nuværende Trafikforhold er saa vanskeligt at tale sammen, idet en mundtlig Forhandling sikkert vilde klare visse Spørgsmaal.

Brev fra Redaktør Hans Hansen til Kaj Munk 15. december 1941.

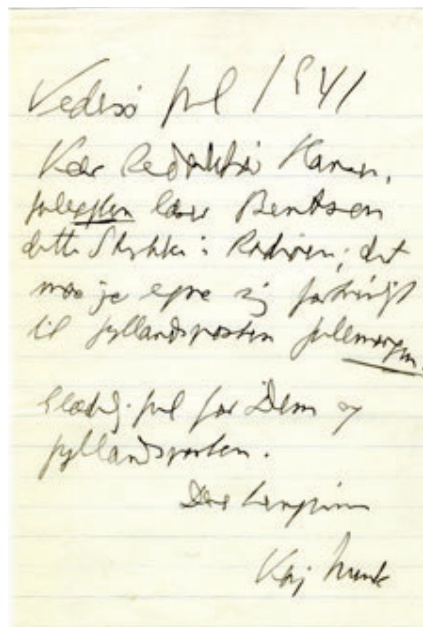
Brevet er tydeligvis H. Hansens forsøg på at få Munk til at besinde sig på, at *Jyllands-Posten* må pålægge sig en vis selvrenselse for at kunne eksistere og skrive nogenlunde frit. Det siger en del om den værdi, som redaktøren tillagde Munks fortsatte tilknytning til *Jyllands-Posten*, at han lægger så stor energi i at få Munk til at besinde sig.

Vi kan ud fra de kendte kilder ikke sige, hvad det præcis var, Munk ønskede at sige med henvisning til Jesu jødiske herkomst, men det fremgår, at der vil være tale om en "Dristighed", som ville kunne true *Jyllands-Postens* mulighed for fremover at bruge Munk som skribent i avisen, H. Hansen understreger, at det netop måtte være en opgave for Kaj Munk "at være med til at benytte de Muligheder, der foreligger".

Det er klart, at både Hans Hansen og Kaj Munk med denne sag var stillet i et vanskeligt dilemma. Naturligvis kan man kun gætte på, hvad der vejede for de to i situationen, men den påtænkte og indsendte artikel fra Munk kom i hvert fald ikke i avisen – heller ikke i rettet form, således som Hans Hansen ellers havde lagt op til det. Det er på den anden side klart, at det gode forhold mellem Kaj Munk og H. Hansen blev genoprettet. Kaj Munk sendte ovenstående julehilsen til redaktør Hansen:

Som det fremgår, er Munks ønske nu – måske som et plaster på såret – at avisen julemorgen skulle bringe den juletale, som juleaften blev udsendt til hele landet over Statsradiofonien, oplæst af skuespiller Henrik Bentzon.

Dette ønske opfyldte *Jyllands-Posten*. Det er en meget smuk julehilsen, men den in-

Brev fra Kaj Munk til redaktør Hansen, julen 1941.

deholder ingen henvisning til jøderne.

Betoningen af Jesu jødiske herkomst forsvandt bestemt ikke fra Munks skrifter. I den berømte prædiken i Københavns Domkirke den 5. december 1943 fremhævede han, at "Tømrersønnen fra Nazareth ... som den gode Jøde han var" ikke svigtede sit ansvar og sin opgave på jorden. Senere i samme prædiken får vi en af Munks allerskarpeste domme af jødeforfølgelserne.

"Naar der her i Landet rejses en Forfølgelse mod en særlig Gruppe af vore Landsmænd bare for deres Afstammings skyld, er det kristeligt ret af Kirken at raabe: Dette er stridende mod Grundloven i Kristi Rige, den, der hedder Barmhjertighed, og det er afskyeligt for frie nordiske Sind."

Naturligvis skal det understreges, at det afgørende argument mod nazisternes racisme ikke var Jesu herkomst, men derimod ansvaret for medmennesket som en fundamental lov i kristendommen. Munk gør op med antisemitismen på en måde, som er helt generel. Ingen skal forfølges på grund af deres afstamning. Det strider imod ”Grundloven i Kristi rige”.

Der er ifølge Mensch (og Munk) ingen principiel modsætning mellem at være jødisk og at være tysk. Det siges meget markant i slutreplikken i ”Han sidder ved Smeltediglen” (replik 565), hvor Mensch netop har annonceret sin forlovelse og kommende ægteskab med Sara Levi, hans jødiske forskningsassistent.

MENSCH: Du skal føde mig en Søn
i min Alderdom, Sara, han skal blive
en god Tysker og et sandt Menneske.

Bibelhenvisningen til Abrahams hustru Sara bliver her en yderligere understregning af, at det gode tyske kunne fint gå i spænd med den jødiske tradition og religion, som fremgår af Det Gamle Testamente.

Niels Ebbesen

Fra januar 1941 har Pressebureauet og Gustav Meissner et godt øje til Kaj Munk, fordi han da begynder på sine oplæsninger af *Niels Ebbesen*, der endnu ikke er skrevet færdigt. Munk er fra da af til stadighed under kritisk overvågning. Det er Munks vurdering, at skuespillet *Niels Ebbesen* kan undgå censuren, når det ikke er skrevet færdigt og trykt. Dermed er der, mener han, basis for at bruge manuskriptet som grundlag for den fore-

dragsrække, han for alvor indleder i 1941. Men der tager han fejl.⁴⁶

Teater- og varieté censor I.C. Normann bliver opmærksom på foredragsrækken og skuespillets tysk fjendtlige karakter, så han beder Munk om dels at få et møde med ham og dels at få manuskriptet til gennemsyn. Munk siger nej til at fremsende manuskriptet, men ja til at mødes med censoren. Et møde, hvis resultat bliver for ”lille ifølge Normann”.⁴⁷

Munk fortsætter med at bruge sit ufærdige manus som forlæg for sine foredrag og resultatet udebliver ikke. Udenrigsministeriet beder Kirkeministeriet om at ”dæmpe ham ned”. Så det er altså ikke blot Udenrigsministeriet, der forholder sig til Munk, det er også Kirkeministeriet, hvis øverste chef, Vilhelm Fibiger, følger op og samtidig viser stor veneration for Munk.

Kaj Munk Forskningscentret ligger inde med en korrespondance⁴⁹ mellem kirkeminister Vilhelm Fibiger og Munk, der ridser situationen op, og utvetydigt gør det klart for Munk, at han må holde igen med sine kritiske udtalelser, da det ellers kan få ”alvorlige følger”.

Vi skal frem til 1942 før Kaj Munk den 9. april 1942 – to årsdagen for besættelsen af Danmark – udgiver skuespillet ”*Niels Ebbesen*”, i klar strid med de råd og anvisninger, han har fået. Ved udgivelsen bliver stykket straks forbudt og beslaglagt, men dog ikke før et stort antal eksemplarer er sat i omløb. Stykket kunne ikke sættes op i Danmark. For de tyske myndigheder var det utvivlsomt for nærliggende at drage linjer mellem stykkets historiske fortælling om frihedshelten Niels Ebbesen og til den aktuelle situa-

tion. For besættelsesmagten var den slags helt uantageligt.

I februar 1943 er ”antallet af ”sager”, skriver Dosenrode, vedrørende Kaj Munks anti-tyske skrivelser ved at hobe sig op, og Munks navn blev nævnt i samtaler med den tyske besættelsesmagt og derfor taget op på højt (ministerielt) og på højeste niveau, dvs. i regeringen”.⁵⁰

Billed-Bladet

Forud for udgivelsen af Munks erindringer bringer *Billed-Bladet* en særudgave af bladet, der har fokus på Kaj Munk og livet i Vedersø Præstegaard. Et reklamestunt for ”*Foraaret saa sagte kommer*”.

Ét af billederne giver anledning til tysk indgriben. Billedet viser nemlig Kaj og Lise Munk, der sidder ved familiens radio og lytter til, hvad den bringer. Det er der i sig selv intet forkert ved, men billedteksten er ikke spiselig for censuren, for her fortæller Munk nemlig, at han hver dag lytter til radioen, inden han spiser til middag kl. 18.30, der netop er tidspunktet, hvor BBC's udsendelser til Danmark bliver bragt, hvad der er forbud mod. Munk ser åbenbart stort på forbuddet og udtaler sig frit om sin hverdag og vaner.

Per Stig Møller fortæller, at Meisner dagen før, *Billed-Bladet* skulle udkomme, havde fået fat i et eksemplar, og straks ”ringede han til Karl I. Eskelund i Udenrigsministeriet og forlangte bladet standset og tilbagekaldt med henvisning til dette fotografi og den tilhørende billedtekst.”⁵¹

Sagen om fotoet og billedteksten udvikler sig og kommer omkring såvel udenrigsministeriets direktør Niels Svenningsen⁵²

og den tyske rigsbefuldmægtigede C. v. Renthe-Fink⁵³. Resultatet bliver, da store dele af oplaget på det tidspunkt allerede har forladt trykkeriet, at *Billed-Bladet* udkommer, men ikke uden omkostninger for dets redaktør, Ejnar Black, som tyskerne forlanger bliver afskediget. Black prøver at forklare sig, bl.a. med at billedteksten ikke skulle opfattes ”som en hentydning til BBC's udsendelse, eftersom der var tyske kortbølgeudsendelser kl. 18.”⁵⁴ Men den forklaring accepterer tyskerne ikke. Den 1. september 1942 har Black ikke længere sit job.

Munk ramt af censur

”*Foraaret saa sagte kommer*” skulle i uddrag være bragt i *Nationaltidende* i sommeren 1942. Men Eskelund siger fra og nedlægger forbud. Avisen får besked om, at alt hvad Munk ønsker optaget i *Nationaltidende* fra nu af skal forhåndsgodkendes af ham. Den beslutning får *Nationaltidende* til at afstå fra at bringe de planlagte artikler og afstå fra videre samarbejde med Munk. Det hindrer dog ikke *Jyllands-Posten* i at bringe seks uddrag, *Lollands-Posten* ét uddrag og *Det tredje Standpunkt* ét uddrag.⁵⁵

Den 14. oktober 1942 udkommer ”*Foraaret saa sagte kommer*”. En udgivelse, der ikke skulle være nogen virak om, da Udenrigsministeriets Pressebureau kort tid forud har udsendt en meddelelse om, at der er forbud mod at anmelde Kaj Munks bøger. Det hindrer dog ikke Henning Kehler i at anmelde bogen i *Berlingske Aftenavis* den 20. januar 1943.

Pressebureauet indklager efterfølgende avisen for Pressenævnet, men uden at få medhold, da der – hedder det – ikke har

været ”hjemmel til at udstede det omhandlede forbud.”⁵⁶

Den danske censur ophører med regeringens tilbagetræden den 29. august 1943. Pressen er fra da af under tysk censur, hvilket Munk får at mærke. *Jyllands-Posten* skriver til Munk den 1. september 1943, at ”Udenrigsministeriet under den skærpede censur ikke længere ville tillade bladet at trykke hans artikler.”

Situationen har længe været under udvikling. For Munk er situationen næsten utålelig. Han må have sine budskaber ud. Hans utålmodighed og utilfredshed fremgår af et af hans sidste breve til redaktør H. Hansen: ”Jeg er for ung til at være på ventepenge. Kan De ikke bringe artikler af mig uden mit navn under – altså artikler uden, om jeg så må sige: Særpræg. Èn i kvartalet eller sligt? Indtil vi atter kan tale af karsken bælg”.⁵⁷

Fra den 8. september 1943 er det ikke længere tilladt at udgive Kaj Munks bøger. Det rammer bl.a. én af Munks mest kendte digtsamlinger, ”*Den Skæbne ej til os*”, som Munk den 7. september 1943 udsender til venner og bekendte i korrekturudgaven. I alt 500 stk. En korrektur er jo ingen bog, ’bare’ en korrektur! I øvrigt med følgende tilføjelse: ”Bogen kommer ikke i handelen”.

Kaj Munks måske mest kendte digt ”*Den blaa Anemone*” indgår i ”*Den skæbne ej til os*”. Et digt, der handler om den smukke blå blomst, som Munk graver op på sin fødeø Lolland og tager med til Vedersø, hvor han planter den i præstegårdshaven. Digtet beskriver, hvordan den spæde blomst, ligesom digteren selv, skønt alle odds er imod dem begge, med glans klarer omplantningen fra den lol-

landske lune luft til Vestjyllands gus.

Et af de stærkeste digte i samlingen er ”*Vort danske kald*”, der fokuserer på, hvad situationen fordrer: ”Nu kræver Danmark af os, vi er stærke, så aldrig frygt og tvivl får overhånd”

Sidst i november får Munk forbud mod at prædike i København, hvilket fører til, at en planlagt prædiken i Helligåndskirken må aflyses, men kun for at han efter aftale med provsten taler i Vor Frue Kirke den 5. december 1943.

Denne hans *Sidste Prædiken i København*, som den er blevet kaldt, rummer et stærkt angreb på besættelsesmagten⁵⁸, et forsvar for modstandsfolkene⁵⁹ og en utvetydig opfordring til modstand.

Illegalt og i et oplag på 50.000 eksemplarer bliver prædikenen trykt og fordelt.

Svaret kommer den 4. januar 1944.

Tyskerne har fået nok af Munk, der bliver skudt den 4. januar 1944 i Hørbylunde Bakker.

Efterskrift

Censur er næppe et fænomen, vi dagligt tænker over i dagens Danmark. Vi har jo ret til at ytre os, men under ansvar for loven, som det hedder. Og så alligevel...

Vi har nok ret til at ytre os, men den, der ytrer sig, står til ansvar over for domstolene. Det betyder, at ytringsfriheden ikke er ubegrænset. Man kan fx straffes for at ytre dig i en sag, hvor der er tavshedspligt eller for at komme med racistiske udtalelser.

Det gælder i dag, som det gjorde i 1849

og under Danmarks besættelse, at censur er en stærkt indgribende foranstaltning, og det fordi censur giver mulighed for at undergrave demokratiet og dets prin-

cipper. Det ligger dybt i vor forståelse af demokratiet, at medierne skal have mulighed for, at emner kan præsenteres fra alle vinkler og uden forudgående kontrol.

Litteratur

Auchet, Marc m.fl. (red.) 1995: *Kaj Munk. Dansk rebel og international inspirator*. Akademisk Forlag.

Dosenrode, Søren (red.) 2014: *Kaj Munk og teologien*. Nyt Nordisk Forlag.

Munk, Kaj 1946: *Han sidder ved Smeltediglen*. Nyt Nordisk Forlag.

Munk, Kaj 1958: *Aldrig spørge om det nytter*. Nyt Nordisk Forlag.

Møller, Per Stig 2015: *Aldrig skal Danmark dø*. Kristeligt Dagblads Forlag.

Møller, Per Stig 2019: *Sommeren 45*, Kristeligt Dagblads Forlag.

Store Danske Encyklopædi. Danmarks Nationalleksikon. Gyldendal.

25. Ugeskrift for Retsvæsen 2012, Bs.

26. Store Danske Encyklopædi. Se under 'Censur'.

27. Struensee – Caroline Mathilde – dramaet/fiktionen er skildret i filmen "En kongelig affære" fra 2012.

28. Danmarkshistorien.dk. Institut for Kultur og Samfund. Se Dansk Litteraturhistorie bind 7, Politikens Forlag.

29. Andreas Marklund, forsker ved ENIGMA (Museum for post, tele og kommunikation). Her citeret fra Pol. 7. november 2016.

30. Det er nemt at være 'højt på hest' og tage afstand fra den danske stillingtagen i 1936, men situationen var vanskelig og Danmark var i en mere sårbar situation end Norge. 1930ernes politiske problemstilling var grundlæggende oprustning eller afrustning. Hvad var det rette at satse på? Var det ikke bedre at holde sig til, hvad der havde været en succes under 1. Verdenskrig, at være neutrale. En stillingtagen, der endda viste sig at være økonomisk fordelagtigt. Med forsvarsforliget i 1932 havde Danmark reelt forholdt sig til det givne dilemma. Resultat: Nedrustning og en "appeasement-politik over for stormagten Tyskland". Dosenrode 2014: 84 i Kaj Munk og teologien.

31. Gerda Christophersen (1870 – 1947). Skuespiller, teaterdirektør m.m.

32. K. K. Steincke (1880 – 1963), socialdemokratisk politiker og justitsminister under regeringerne Th. Stauning. Hans navn forbindes særligt med Socialreformen i 1933, der blev et resultat af Kanslergadeforliget.

33. Møller 2015: 19.

34. Etableringen af Dansk-Tysk Forening den 24. juli 1940, hvis formål var at "uddybe forståelsen mellem Danmark og Tyskland" er et eksempel på, at man fra dansk side arbejdede på at sikre et godt forhold til besættelsesmagten.

35. Karl I. Eskelund var uddannet cand.jur. og havde en baggrund som formand for Københavns Journalistforbund. Hans opgave var at følge op på den linje, der var lagt fra politisk side.

36. Bøder blev fastsat af Pressenævnet, der var dansk sammensat og bestod af redaktører fra flere af landets største aviser. Samme Pressenævn skulle også sikre, at anti-tysk propaganda af enhver art, dvs. brochurer, flyveblade, foredrag m.m., ikke kom til udtryk/fandtes. Så tidligt som dagen efter Danmarks besættelse kræver den tyske presseattaché Gustav Meissner, at det sker. Også denne opgave tilfalder Pressenævnet, der ligeledes skulle behandle evt. overskridelser af de retningslinjer, der blev udstukket. Pressebureauet kunne indklage overskridelser af retningslinjerne for Pressenævnet. Møller 2015: 19.

37. Redaktør af Social-Demokraten 1929-1941, trafikborgmester i København 1943 og overborgmester 1946-1956.

38. Møller 2019: 16.

39. Mere end 600. Blandt de mest kendte er De Frie danske, Frit Danmark, Fri Presse, Ringen og Land og Folk.

40. Information 25. 4. 1946.

41. Efter krigen udtaler H.C. Nielsen til dagbladet Information, at han jo ikke kunne bringe, hvad Kaj Munk sagde i Ollerup. Lykkeligvis var der personer til stede i Ollerup som tog referat af, hvad Munk egentlig sagde den 28. juli 1940. Disse referater findes i dag i Aalborg på KMF. Interesserede kan læse provst Fauerskov Laursens referat, der viser en noget anden tale end den, der blev refereret i Svendborg Avis. (Man kan endda lytte til Casper Kochs smukke oplæsning af referatet ved at følge det relevante link på www.kajmunk.aau.dk.)
42. Aage Trommer: Gustav Meissner. Store Danske Encyklopædi. 2020. – Fyens Stiftstidende har en forsidehistorie den 14. maj 1945, hvori det bliver fortalt, at københavnske frihedskæmpere har arresteret Meissner, som de har fundet mellem en gruppe tyske flygtninge i internatet på General Motors.
43. Møller 2015: 33.
44. Auchtet m.fl. 1995: 148. Jørgen Glenthøjs artikel: Martyria.
45. Jævnfør at Nationaltidende blev idømt en bøde for den 13. april 1941 at bringe Munks langfredagsprædiken. Møller 2015: 33.
46. Dosenrode 2014: 102.
47. Dosenrode 2014: 102.
48. Vilhelm Fibiger (1886-1978), konservativ politiker, medlem af Folketinget 1920-57, valgt af Thisted-kredsen.
49. I brev af 11. december 1941 – mærket "Fortroligt" – forklarer Fibiger Munk, hvorfor han har stemt, som han har stemt i spørgsmålet om Anti-kominternpagten. I breve af 4. marts 1942 og 10.3. 1942 opfordrer Fibiger Munk til at dæmpe sig, da følgerne ellers kan blive alvorlige. I et håndskrevet brev af 27. marts 1942 beder Fibiger så Munk komme til en samtale i ministeriet og det med et indhold, der utvetydigt fortæller, at Munk skal passe på, "jeg ville meget nødt, at der skulle ske noget overraskende overfor Dem fra anden side". Det står klart, at Fibiger ønsker at beskytte Munk, uden at Munk ændrer holdning eller adfærd. Supplerende Kilde: Dosenrode 2014: 102-103. Fibiger må efter tysk pres forlade regeringen ved regeringsomdannelsen den 9. november 1942, bl.a. på grund af, at han ikke havde afskediget Munk. Møller2015: 31.
50. Dosenrode 2014: 105
51. Møller 2015: 44-45.
52. Niels Svenningsen 1894-1985. Dansk diplomat og departementschef. Blev i 1941 direktør for Udenrigsministeriet.
53. C.v. Renthe-Fink 1885-1964. Tysk diplomat. Udnævnt til gesandt i Danmark i 1936. Blev ved Danmarks besættelse den 9. april 1940 rigsbefuldmægtiget, dvs. øverste tyske politiske instans. Renthe-Fink var tilhænger af samarbejdspolitikken og imod, at danske nazister kom til magten. Selv blev han erstattet af Werner Best efter telegramkrisen. Werner Best var medlem af nazipartiet, NSDAP og SS, hvor han havde titel af Obergruppenführer. Efter krigen blev Best dømt til døden i Københavns Byret, men dødsdommen blev senere omstødt. Baggrunden for telegramkrisen var formelt et telegram, hvori kong Christian X. takkede Adolf Hitler for en lykønskning i anledning af kongens 72 års fødselsdag den 26. september med ordene "Spreche meinen besten Dank aus. Christian Rex." Kongens kortfattede hilsen blev i Berlin opfattet som en fornærmelse og blev brugt til at skærpe besættelseskursen.
54. Møller 2015: 45.
55. Møller 2015: 36.
56. Møller 2015: 46.
57. Vedersø. 14. januar 1943. Til Red. Hans Hansen. JP 10.6. 1945.
58. Meget kontant opfordrer Munk sin menighed til at kæmpe mod tyskerne - "kæmpe på linje med det lænkedede Norge og det blødende Finland."
59. Som regeringen med statsminister Buhl i spidsen i 1942 havde opfordret befolkningen til at anmelde.